

Aygün Əlizadə

<https://orcid.org/0009-0001-5269-0299>

Associate professor, doctor of philosophy, Azerbaijan National Academy of Sciences
Sharqunasliq Institute, Azerbaijan, aygunalizade@yahoo.com

Atf Künyesi | Citation Info

Əlizadə, A. (2024). Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” Əsərinin Tərcüməsi və Şərhi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3123-3144.

Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” Əsərinin Tərcüməsi və Şərhi

Xülasə

Məqalədə Şəhabəddin Söhrəvərdinin (1155-1191) “Əql-e Sorx” əsərinin həm tərcüməsi, həm də təhlili verilmişdir. Söhrəvərdinin farsdilli irfani risalələri arasında bu əsərin özünəməxsus yeri vardır. Məqalədə əsərin quruluşu, süjet xətti, məzmunu, ideyası, obrazlar sistemi tədqiq olunmuşdur. Bu əsər də Söhrəvərdinin digər irfani əsərləri kimi rəmzi obrazlarla zəngindir. Əsər maraqlı süjet xəttinə malikdir. Əsər özünü şahin obrazında təqdim edən Söhrəvərdi və universal ağıl olan “Qırmızı ağıl”ın söhbətinə həsr olunmuşdur. Burada “Qırmızı ağıl” şahinə dünyanın yeddi qəribəliyi haqqında xəbər verir. Həmin yeddi qəribəlik bunlardır: Qaf dağı, gecəni işıqlandıran gövhər (Ay), Tuba ağacı (Günəş), on iki emalatxana, Davudun zirehi, Bəlarək qılıncı, dirilik suyu.

Açar sözlər: Əql, pır, quş, Simurğ, Qaf dağı

Translation and Interpretation of Shahabeddin Suhrawardi's ‘Aql-ı Sorxh’

Abstract

This article presents both a translation and an analysis of Shahabeddin Suhrawardi's (1155-1191) ‘Aql-e sorkh’. This work has a unique place among Suhrawardi's Sufi treatises written in Persian. In the article, the structure, plot, content, idea and visual system of the work are analysed. This work, like other mystical works of Suhrawardi, is rich in symbolic images. The work has an interesting plot. The work is dedicated to the conversation between Suhrawardi, who presents himself in the form of a falcon, and the universal mind, the ‘Red Mind’. Here the ‘Red Mind’ tells the falcon about the seven wonders of the world. Those seven strange things are: Mount Kaf, the jewel that illuminates the night (the Moon), the Tuba tree (the Sun), the twelve workshops, the armour of David, the sword of Balarak, the water of life.

Keywords: Mind, pır, bird, Simurg, Mount Kaf

Giriş

Məqalədə Şəhabəddin Söhrəvərdinin (1155-1191) “Əql-e Sorx” əsərinin həm tərcüməsi, həm də təhlili verilmişdir. Söhrəvərdinin farsdilli irfani risalələri arasında bu əsərin özünəməxsus yeri vardır. Məqalədə əsərin quruluşu, süjet xətti, məzmunu, ideyası, obrazlar sistemi tədqiq olunmuşdur. Bu əsər də Söhrəvərdinin digər irfani əsərləri kimi rəmzi obrazlarla zəngindir. Əsər maraqlı süjet xəttinə malikdir. Əsər özünü şahin obrazında təqdim edən Söhrəvərdi və universal ağıl olan “Qırmızı ağıl”ın söhbətinə həsr olunmuşdur. Burada “Qırmızı ağıl” şahinə dünyanın yeddi qəribəliyi haqqında xəbər verir. Həmin yeddi qəribəlik bunlardır: Qaf dağı, gecəni işıqlandıran gövhər (Ay), Tuba ağacı (Günəş), on iki emalatxana, Davudun zirehi, Bəlarək qılıncı, dirilik suyu. Əsər haqqında qısa məlumatı aşağıdakı cədvəldən əldə etmək olar:

1.	Allaha həmd və peyğəmbərə salam	Allaha həmd və peyğəmbərə salamlarla başlayır
2.	Əsərin adı	Qara quyuda (dünya) nurani ağ saç qırmızı görünər. “Qırmızı ağıl”
3.	Yazılma səbəbi	Quşlar (ruhlar) bir-birinin dilini bilərlər sualına cavab?
4.	Ağlın tərifı	Yaranışın ilk övladı ağıldır.
5.	Ağlın simovlu	Nurani qoca “əql-e Sorx”
6.	Ağlın məkanı	Qaf dağının arxası
7.	Ağlın yaşı	Saqqalı ağ, nurani bir kişi
8.	Salik insan	özü
9.	Salikin simvolu	şahin
10.	Salikin əvvəlki yeri	Quşlar (yəni ruhlar) aləmi, Qaf dağının arxası
11.	Salikin hazırkı yeri	Dünya (maddi aləm), qara quyu
12.	Salikin getdiyi yer	Səhra (məna aləmi)
13.	Dünyanın yeddi qəribəliyi	Qaf dağı, gecəni işıqlandıran gövhər (Ay), Tuba ağacı (Günəş), on iki emalatxana, Davudun zirehi, Bəlarək qılıncı, dirilik suyu.
14.	Hekayə	Zalın Simurğu bəsləməsi, Rüstəmin İsfəndiyarı Simurğun köməyi ilə öldürməsi dastanı
15.	Sual-cavab	Şahinlə əql-e Sorx arasında dialoqlar
16.	Son məqsəd	Dirilik suyu

1. Allaha həmd və peyğəmbərə salam

Həmd olsun o məlikə ki, hər iki cahən onun ixtiyarındadır, hər kəsin varlığı Onun varlığından idi; hər kəsin varlığı Onun varlığındandır, hər kəsin olacağı Onun olmasından olacaq. (Əvvəl də, axır da, zahir də, batin də Odur. O, hər şeyi biləndir! (Hədid, 57/3) Onun yaradılanlara göndərdiklərinə, xüsusən nübüvvəti onunla xətm etdiyi Məhəmməd Muxtara, din səhabələri və alimlərinə (Həmişə onlardan Allahın razılığı olsun) salavat və salamlar.

1.2.Əsərin adı

Dedi: Mənim saqqalım ağdır və mən nurani bir kişiyəm; Mənim bu rəngimi ki, qırmızı görürsən, ondandır, yoxsa mən ağam və nurani və nurun ona aid olduğu hər ağılıq qara ilə qarışanda qırmızı görünər.

1.3. Yazılma səbəbi

Əziz dostlardan bir dost məndən sual etdi ki: Quşlar bir-birinin dilini bilirlər? Dedim: Bəli bilirlər. Dedi: Sənə hardan məlum oldu?

1.4. Ağılın tərifi

Dedi: Ey övlad, bu xitab xətdir; mən yaranışın ilk övladıyam.

1.5. Ağılın simovlu

Sən mənə cavan deyirsən? Dedim: Hansı səbəbdən, saqqalın ağarmamışdır? Dedi: Mənim saqqalım ağdır və mən nurani bir kişiyəm; amma səni tələdə əsir edən və bu müxtəlif bəndləri sənə üzərinə qoyan və bu öhdəliyi olanları sənə üçün təyin edən kəs müddətlərdir mənə qara quyuya salmışdır.

1.6. Ağılın məkanı

Sonra dedim: Ey qoca hardan gəlirsən? Dedi: Qaf dağının arxasından ki, mənim məqamım ordadır.

1.7. Ağılın yaşı

Dedi: Mənim saqqalım ağdır və mən nurani bir kişiyəm;

1.8. Salik insan

Birinci şəxsin təkində danışdığına görə müəllifin özü salik insandır.

1.9. Salikin simvolu

Dedim: Varlığın yaranışının əvvəllində elə ki, həqiqi surət verən (O, (hər şeyi) yaradan, yoxdan var edən, (hər şeyə) surət verən Allahdır (Həşr, 59/24) mənim varlığımı yaratmaq istəyəndə məni bir şahin surətində yaratdı.

1.10. Salikin əvvəlki yeri

Və mənim olduğum vilayətdə digər şahinlər var idi. Biz bir-birimiz ilə danışırıdık, eşidirdik və bir-birinin sözünü başa düşürdük.

Dedi: Qaf dağının arxasından ki, mənim məqamım ordadır, sən yuvan da orda idi, amma sən unutmusan.

1.11. Salikin hazırkı yeri

Qara quyu.

1.12. Salikin getdiyi yer

Bir guşəyə çəkildim bənd ilə birlikdə axsaya-axsaya səhraya tərəf üz tutdum.

1.13. Dünyanın yeddi qəribəliyi

Dedi: Yeddi şey: Birinci, bizim vilayətimiz olan Qaf dağı, ikinci, gecəni işıqlandıran gövhər, üçüncü, Tuba ağacı, dördüncü, on iki emalatxana, beşinci, Davudun zirehi, altıncı, bəlarək qılıncı, yeddinci, dirilik suyu.

1.14. Hekayə

Zalın Simurğu bəsləməsi, Rüstəmin İsfəndiyarı Simurğun köməyi ilə öldürməsi dastanı

1.15. Sual-cavab

Şahinlə əql-e Sorx arasında dialoqlar

1.16. Son məqsəd

Dirilik suyu

2.Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” əsərinin tərcüməsi

Həmd olsun hər iki cahən ixtiyarında olan, hər kəsin varlığı Onun varlığından yaranan məlikə; hər kəsin varlığı Onun varlığındandır, hər kəsin mövcudluğu Onun mövcudluğundandır.

هو اول و الاخر و الظاهر و الباطن و هو بكل شىء عليم.

Əvvəl də, axır da, zahir də, batin də Odur. O, hər şeyi biləndir! (Hədid, 3)

Onun yaranmışlara göndərdiklərinə, xüsusən nübuvvəti onunla xətm etdiyi Məhəmməd Muxtara, din səhabələri və alimlərinə (Allahın həmişə onlardan razılığı olsun) salavat və salamlar.

Əziz dostlardan bir dost məndən soruşdu ki: Quşlar bir-birinin dilini bilirlər? Dedim: Bəli bilirlər. Dedi: Sənə hardan məlum oldu? Dedim: Varlığın yaranışının əvvəllində elə ki, həqiqi surət verən (Həşr, 249) mənim varlığımı yaratmaq istəyəndə məni bir şahin surətində yaratdı. Və mənim olduğum vilayətdə digər şahinlər var idi. Biz bir-birimiz ilə danışdıq, eşidirdik və bir-birinin sözünü başa düşürdük. Dedi: Onda bu məqama necə çatdın? Dedim: Bir gün qəzavü-qədər ovçuları təqdir tələsini açdılar və istək dənəsini ora qoydular və məni bu yolla əsir etdilər. Sonra bizim məskənimiz olan o vilayətdən başqa vilayətə apardılar. Sonra mənim hər iki gözümü (nəzəri və əməli ağıl) tikdilər və dörd müxtəlif bəndi [su, hava, od, torpaq] mənim üzərimə qoydular və on nəfəri (beş daxili və xarici hiss) mənə gözətçiliyə təyin etdilər, beşini üzü mənə arxası eşiyə [müştərək, xəyal, müxəyyələ, vahimə, hafizə] [batın] və beşini [görmə, eşitmə, iybilmə, dadbilmə, lamisə] arxası mənə və üzü eşiyə [zahir]. Üzü mənə və arxası eşiyə olan bu beş məni heyrət aləminə saldılar, belə ki, öz yuvam, o vilayət və hər nə məlum idisə unuttum. Və mən güman edirdim ki, mən özüm həmişə belə olmuşam.

Bir müddət belə keçdi, müəyyən qədər gözümü açdılar, gözümü nə qədər açmışdırsa, o qədər görürdüm, elə şeylər görürdüm ki, əvvəllər görməmişdim və ona təəccüb edirdim. Ta hər gün tədricilə mənim gözümü bir az çox açırdılar və mən bir şeylər görürdüm ki, ona təəccüb edirdim. Nəhayət mənim bütün gözümü açdılar və dünyanı olduğu şəkildə mənə göstərdilər. Və mən üzərimə qoyulan bəndə və gözətçilərə baxırdım. Öz-özümə deyirdim, görəsən heç olar ki, bu dörd müxtəlif bəndi mənim üzərimdən götürsünlər və bu gözətçiləri məndən ayırsınlar və qanad açılınsın, belə ki bir an havada uçum və bənddən azad olum?

Ta bir müddətdən sonra bir gün bu gözətçiləri özümə qarşı diqqətsiz gördüm. Dedim: Bundan yaxşı fürsət tapmayacağam. Bir guşəyə çəkildim bənd ilə birlikdə axsaya-axsaya səhraya tərəf üz tutdum. O səhrada [mənə tərəf] gələn bir şəxsi

gördüm. Qabağa getdim və salam verdim. Çox böyük lütfə cavab verdi. O şəxsə baxanda saqqalı, rəngi və üzü qırmızı idi; Təsəvvür etdim ki, cavandır. Dedim: Ey cavan, hardan gəlirsən? Dedi: Ey övlad, bu xitab xətdir; mən yaranışın ilk övladıyam. Sən mənə cavan deyirsən? Dedim: Hansı səbəbdən saqqalın ağarmamışdır? Dedi: Mənim saqqalım ağdır və mən nurani bir kişiyəm; amma səni tələdə əsir edən, bu müxtəlif bəndləri sənin üzərinə qoyan və bu öhdəliyi olanları sənin üçün təyin edən kəs müddətlərdir məni qara quyuya salmışdır. Məndə gördüyün qırmızı rəng ondandır, yoxsa mən ağ və nuraniyəm və nurun ona aid olduğu hər ağılıq qara ilə qarışanda qırmızı görünür. İlk axşam şəfəqi ya səbhün axırının ağılığı günəşin nurundandır. Nur istiqamətindəki tərəfi ağdır və gecə istiqamətindəki tərəfi qaradır. Ona görə qırmızı görünür. Bədrələnmiş Ay Günəş doğan zaman nuru götürülmə olsa da, nurla vəsf olunur, onun bir tərəfi gündüz, bir tərəfi gecə olduğundan qırmızı görünür; Və çırağ [da] həmin xüsusiyyətə malikdir, aşağısı ağ və yuxarısı qara tüstü. Atəşlə tüstünün arası qırmızı görünür və buna oxşar və bənzərlər çoxdur.

Sonra dedim: Ey qoca hardan gəlirsən? Dedi: Qaf dağının arxasından ki, mənim məqamım ordadır, sən yuvan da orda idi, amma sən unutmusan. Dedim: Bu yerdə nə edirdin? Dedi: Mən səyyaham, daim dünyanı dolanıram və qəribəlikləri görürəm. Dedim: Dünyadakı qəribəliklərdən nə gördün? Dedi: Yeddi şey: Birinci, bizim vilayətimiz olan Qaf dağı, ikinci, gecəni işıqlandıran gövhər, üçüncü, Tuba ağacı, dördüncü, on iki emalatxana, beşinci, Davudun zirehi, altıncı, Bəlarək qılıncı, yeddinci, dirilik suyu. Dedim: Mənə bundan danış. Dedi: Birinci, Qaf dağı dünyanı əhatə etmişdir. Və on bir dağdır. Və sən bənddən xilas olanda ora gedəcəksən. Çünki səni ordan gətirmişlər və olan hər bir şey sonda birinci şəkli ilə gedir. Soruşdum ki: Oranın yolunu necə gedim? Dedi: Yol çətindir, əvvəl qarşıda Qaf dağından olan iki dağ var, biri istidir, digəri soyuqdur, o yerin istilik və soyuqluğunun həddi olmaz. Dedim: Asandır, isti olan dağı qışda keçərəm və soyuq olan dağı yayda. Dedi: Xəta etdin, O vilayətin havası heç bir fəsildə dəyişmir. Soruşdum ki: Bu dağın məsafəsi nə qədərdir? Dedi: O qədər ki, gedəsən, yenə birinci məqama çata biləsən; Necə ki,

pərgarın bir başı mərkəz nöqtəsinin üstündə olar və o biri başı xəttə və necə fırlansa, yenə həmin yerə çatar ki, əvvəl ordan getmişdi.

Dedim: Bu dağları qazımaq və dəlikdən çıxmaq olar? Dedi: Dəlmək də mümkün deyil. Amma kimin istedadı varsa, dəlmədən bir anda bələsan yağı kimi keçə bilər. Əgər əlin içini isinmək üçün günəşin qarşısında saxlasan və bələsan yağından bir damcı ovuca damızdırsan, onda olan xasiyyətə görə əlin arxasından çıxar. Elə isə əgər sən də o dağdan keçmək xasiyyətini qazansan, bir anda hər iki dağdan keçərsən. Dedim: O xasiyyəti necə qazanmaq olar? Dedi: Sözün ortasında deyərəm, əgər anlasan. Dedim: Əgər bu iki dağı keçsəm o birisi asan olar, ya yox? Dedi: Asan olar, amma bir kəs bilsə. Bəziləri həmişə bu iki dağda əsir qalırlar, bəziləri üçüncü dağa çatırlar və orada qalırlar, bəziləri dördüncü və beşinciyə və beləcə on birinciyə kimi. Hansı quş zirək olsa, daha çox irəliləyər.

Dedim: Qaf dağını şərh etdiyini kimi gecəni işıqlandıran gövhərin hekayəsini danış. Dedi: Gecəni işıqlandıran gövhər də Qaf dağındadır, amma üçüncü dağdadır və onun varlığından qaranlıq gecə işıqlanır, amma həmişə bir halda qalmır. Onun işığı Tuba ağacındandır: Tuba ağacının qarşısında olanda sənəin olduğu tərəfdən tam işıqlandırır, girdə işıqlı top kimi. O tərəfdən bir hissəsinə düşəndə Tuba ağacına daha yaxın olanda onun dairəsinin bir qədəri qaralır və qalanı elə işıqlı olur; Tuba ağacına daha çox yaxınlaşanda sənəin olduğu tərəfdə parıltıdan bir qədəri qaralır, amma Tuba ağacına olan tərəfin yarısı hələ də işıqlı olur. Bütünlüklə Tuba ağacının qarşısında duranda sənəin tərəfin bütün qaralır və Tuba ağacı tərəfi işıqlanır. Yenə ağacdən aralananda bir qədər işıqlanır və ağacdən nə qədər uzaqlaşarsa, sənəin tərəfində onun işığı artır. Nəinki nur çoxalır, əksinə onun cismi daha çox nur alır və qaralıq daha da azalır. Və beləcə yenə qarşısında durur, onda onun bütün cismi nurlanır. Və bunun misalı odur ki, bir topu deşəsən, həmin dəliyin ortasına bir şey qoyasan, sonra ləyəni su ilə doldurasan və bu topu yarısı suda olmaq şərtilə o ləyənin üstünə qoyasan.

İndi bir anda on dəfə topun bütün ətrafına su çatacaq. Amma əgər kimsə onu suyun altından görsə, həmişə topun bir yarısını suda görər. Yenə əgər o baxan düz

ləyənin ortasının aşağısından baxsa, o tərəfin bir hissəsini görər ki, ləyənin ortasındadır. Topun o biri yarısını suda ləyənin ortasından bir tərəfə meyl etdiyi qədər görə bilməz. Baxanın gözündə olmayan o topun bir hissəsini görmək olmaz. Amma onun əvəzində digər tərəfdən suyu bir qədər boş görsə və ləyənin kənarına tərəf daha çox baxsa, suda azını görər, susuzluqda çoxunu. Düz ləyənin kənarından baxsa, yarısını suda görər, qalan yarısını suyun üzündə. Yenə ləyənin kənarının yuxarisından baxsa, bir yarısını suda görər, digər yarısını suyun üzündə. Yenə ləyənin kənarının yuxarisından baxsa, suda daha az görər, suyun üzündə daha çox ya bütöv. Ləyənin ortasından topu tam görər, orada bütöv topu suyun üstündə görər. Əgər kimsə desə ki, ləyənin aşağısında nə suyu görmək olar, nə topu biz bu təqdirlə deyirik ki, görmək olar. Əgər ləyən şüşədən ya daha lətif bir şeydən olarsa. İndi orda topdur və ləyən. Baxan hər ikisinin ətrafına gəlir ki, belə görmək olar, amma orada gecəni işıqlandıran gövhər və Tuba ağacı da bu misalla baxanın gözünə görünər.

Sonra qocaya dedim: Tuba ağacı nədir və harada olar? Dedi: Tuba ağacı əzəmətli bir ağacdır, kim behiştə layiq olsa, behiştə gedəndə o ağacı behiştə görər; Və şərh etdiyimiz bu on bir dağın ortasında bir dağ vardır və o dağdadır. Dedim: Onun heç meyvəsi olar? Dedi: Sənin dünyada gördüyün hər bir meyvə o ağacdadır və qarşında olan bu meyvələrin hamısı onun meyvəsidir. Əgər o ağac olmasaydı, heç vaxt sənin qarşında nə meyvə olardı, nə ağac, nə reyhanlar və nə bitkilər. Dedim: Meyvə, ağac və reyhanların onunla nə bağlılığı var? Dedi: Simurğun Tubanın başında yuvası var; Sübh çağı Simurğ öz yuvasından çıxar, yerə qanadını sərər, onun qanadının təsiri ilə ağacda meyvə peyda olar və yerdə bitki.

Pirə dedim: Eşitdim ki, Zalı Simurğ bəslədi və Rüstəm İsfəndiyarı Simurğun köməyi ilə öldürdü. Pir dedi: Bəli düzdür. Dedim: Necə oldu? Dedi: Zal anasından doğulanda saçının rəngi və üzünün rəngi ağ idi. Atası Sam əmr etdi ki, onu səhraya aparsınlar. Anası da bətnində olarkən çox incidiyindən oğlunun çirkin üzünü gördəndə ona razılıq verdi. Zalı səhraya atdılar. Qış fəslə idi və soyuq. Kimsə güman etməzdi ki, bir zaman diri qalar. Beləcə bir neçə gün keçdi və anası ağrıdan azad oldu, övladının şəfqəti ürəyinə gəldi. Dedi bir dəfə səhraya gedim və övladın halını

görüm. Səhraya gələndə övladını diri gördü və Simurğ onu qanadının altına almışdı. Zalın nəzəri anasına düşəndə təbəssüm etdi, anası onu götürdü və süd verdi. İstədi ki, evə tərəf gətirsin, öz-özünə düşündü ki, məlum deyil ki, Zalın halı necə olmuşdur ki, bu neçə günü diri qalmışdır. Evə getməyim. Zalı həmin yerdə, Simurğun qanadının altında qoydu və həmin yaxınlıqda özünü gizlətdi. Elə ki, gecə düşdü Simurğ həmin səhradan çəkildi. Bir ceyran Zalı başının üstünə gəldi və döşünü Zalı ağzına qoydu. Zal süd içəndə özünü Zalı başının üstündə ona heç bir ziyan yetirmədən uzandırdı. Anası qalxdı, ceyranı oğlunun başının üstündən uzaqlaşdırdı və oğlunu evə tərəf gətirdi. Pirə dedim: O nə sirr olmuşdur? Pir dedi: Mən bu halı Simurğdan soruşdum; Simurğ dedi: Zal Tubanın nəzərində dünyaya gəldi, biz qoymadıq ki, həlak olsun; Ceyran balasını şahin ovçunun əlinə verdik və Zalı şəfqətini onun ürəyinə saldıq, gecə boyu onu bəsləyirdi, süd verirdi və gündüz qanadın altında saxlayırdı.

Dedim: İndi Rüstəm və İsfəndiyar? Dedi: Belə idi ki, Rüstəm İsfəndiyarın qarşısında aciz oldu və yorğunluqdan evə tərəf getdi. Atası Zal Simurğun qarşısında yalvarışlar etdi və Simurğda o xasiyyət vardır ki, əgər bir aynanı, ya onun kimisini Simurğun qarşısına qoysalar o aynaya baxan hər göz qamaşar. Zal dəmirdən bütünlüklə cilalanmış bir zireh düzəltdi və Rüstəmə geyindirdi. Cilalanmış dəbilqəni başına qoydu və cilalanmış güzgüləri atına bağladı. Sonra Rüstəmi Simurğun qarşısından meydana göndərdi. İsfəndiyarın Rüstəmin qarşısına gəlməsi lazım idi. Yaxınlaşanda Simurğun işığı zireh və aynaya düşdü; Zireh və aynadan əks [olunan nur] İsfəndiyarın gözünə düşdü, gözü qamaşdı, heç nə görmədi. Güman etdi ki, hər iki gözü yaralanmışdır, çünki başqalarını görmürdü, atdan yıxıldı və Rüstəmin əli ilə həlak oldu. Güman edirsən ki, danışılan o iki göz budağı Simurğun iki qanadı idi.

Pirdən soruşdum: Elə bil dünyada həmin bir Simurğ olmuşdur? Dedi: O ki, bilmir, belə güman edər; Yoxsa hər zaman Tuba ağacından bir Simurğ yerə gəlir və yerdə olan aradan gedir, belə ki, hər zamanın bir Simurğu olur, bu nə olsa edir; yerə tərəf gəldiyi kimi Simurğ Tubadan on iki emalatxanaya tərəf gedir.

Dedim: Ey pir, bu on iki emalatxana nədir? Dedi: Bil ki, bizim padşahımız öz mülkünü abad etmək istəyəndə əvvəl bizim vilayətimizi abad etdi; Sonra bizə iş tapşırırdı və on iki emalatxananın əsasını qoydu və hər bir emalatxanada bir neçə şagird oturtdu. Sonra o şagirdlərə iş tapşırırdı, ta o on iki emalatxananın aşağısında başqa bir emalatxana yarandı və bu emalatxanada bir usta oturtdu. Sonra o ustaya iş tapşırırdı, o birinci emalatxananın aşağısında başqa bir emalatxana yarandı, sonra ikinci ustaya beləcə iş tapşırırdı ta ikinci emalatxananın aşağısında başqa emalatxana və usta. Beləcə yeddi emalatxana və hər emalatxanaya bir usta müəyyən etdi. Sonra on iki evdə olan o şagirdlərin hər birinə bir xələt verdi. Sonra birinci ustaya beləcə xələt verdi və o yuxarıdakı on iki emalatxanadan iki emalatxananı ona tapşırırdı; İkinci ustaya beləcə xələt verdi və o on iki digər emalatxanadan ikincini ona tapşırırdı; üçüncünü də beləcə və dördüncü ustaya xələt verdi hamıdan daha gözəl libası. Və ona o yuxarıdakı on iki emalatxanadan bir emalatxana verdi. Amma buyurdu ki, darvazaya nəzər etsinlər. Beşinci, altıncıya da birinci, ikinci, üçüncüyə verdiyi kimi verdi. Növbə o on ikidən yeddinciyə çatanda qalan bir emalatxananı ona verdi və ona heç bir xələt vermədi. Yeddinci usta fəryad qopardı ki, hər ustanın iki emalatxanası var və mənim bir emalatxanam və hamının xələti olsun və mənim olmasın. Buyurdu ki, onun emalatxanasının aşağısında iki emalatxananın əsasını qoysunlar və hökmünü onun əlinə versinlər. Və bütün emalatxanaların aşağısında bir tarlanın əsasını qoydular və o tarlanın işini də yeddinci ustaya verdilər və belə qərara gəldilər ki, dördüncü ustanın ipək paltarından bu yeddinci ustaya hədiyyə gödəkçə versinlər və onların paltarı hər zaman biri digərindən təzə idi. Simurğun şərhini verdiyim kimi. Dedim: Ey pir, bu emalatxanalarda nə toxuyurlar? Dedi: Daha çox ipək toxuyurlar, kimsənin ağılı dərk etməyən hər şeydən və Davudi zirehini də bu emalatxanalarda toxuyurlar.

Dedim: Ey pir, Davudi zirehi nədir? Dedi: Davudi zirehi sənin üzərinə qoyulan bu müxtəlif bəndlərdir. Dedim: Bunu necə edirlər? Dedi: Yuxarıdakı o on iki emalatxananın hər üçünə bir halqa qoyurlar, o on iki qapıya dörd natamam halqa qoyurlar, sonra o dörd halqanı bu yeddi ustaya verirlər ki, hər biri onda bir iş görsün.

Yeddinci ustanın əlinə düşəndə tarlaya göndərilər və müddətlər natamam qalır. Sonra dörd halqanı bir halqaya salırlar və halqaların hamısı möhkəm olur, sonra sənin kimi bir şahini əsir edirlər və o zirehi onun boynuna salırlar ki, onun boynunda tamamlansın.

Pirdən soruşdum ki: Hər zirehin neçə halqası olar? Dedi: Deyə bilsən ki, ümmanın neçə qətrəsi olar, saya bilərsən ki, hər zirehin neçə halqası olar. Dedim: Bu zirehi nə ilə özündən uzaqlaşdırmaq olar? Dedi: Bəlarək qılıncı ilə. Dedim: Bəlarək qılıncı harda əldə olunur? Dedi: Bizim vilayətdə bir cəllad var, o qılınc onun əlindədir və müəyyəndir ki, hər bir zireh neçə müddət vəfa edər?

Müddət sona çatanda o cəllad Bəlarək qılıncını elə vurur ki, bütün halqalar birbirindən ayrılır. Pirdən soruşdum ki, zirehi geyinənə zərər dəyəndə fərqi olar? Dedi: Fərqi var, bəzisinə zərər elə çatar ki, əgər bir kəsin yüz il ömrü olsa və ömrü əsnasında daim görəsən hansı əziyyət daha ağırdır sualını düşünsə və mümkün olan hər əziyyəti xəyala gətirsə, heç vaxt Bəlarək qılıncının yarası xatirinə gəlməmiş olar; amma bəzilərinə daha asan olar.

Dedim: Ey pir, nə edim ki, o əziyyət mənə asan olsun? Dedi: Dirlik bulağını əldə et və o bulaqdan başına su tök ki, bu zireh sənə bədəninə tökülsün və qılıncın yarısından amanda olasan. Ki o su bu zirehi darlaşdırır və zireh dar olanda qılınc yarası asan olar. Dedim: Ey pir, bu həyat suyu hardadır? Dedi: Zülmətlərdə, əgər onu axtarsan, Xızır kimi çarıqları ayağına geyin, təvəkkül yolunu tut ki, zülmətlərə çatasan. Dedim: Yol hansı tərəfdəndir? Dedi: Hansı tərəfdən getsən. Əgər yol getsən, yol apararsan. Dedim: Zülmətin nişanı nədir?

Dedi: Qaralığ və sən özün zülmətdəsən, amma sən bilmirsən; bu yolu gedən kəs özünü qaranlıqda görsə bilər ki, ondan əvvəl də qaranlıqda olmuşdur və heç vaxt gözü ilə işığı görməmişdir; Belə ki, gedənlərin birinci addımı budur və burdan tərəqqi etməsi mümkündür. İndi əgər kimsə bu məqama çatsa, buradan irəliləyə bilər. Həyat bulağının iddiaçısı qaranlıqda çox sərgərdanlıq çəker.

Əgər o bulağın əhli olsa sonda qaranlıqdan sonra işıqlılığı görər. Elə isə onu həmin işığın ardınca tutmaq lazım deyil ki, o işıq həyat bulağının üstündə asimandan

bir nurdur; əgər çatsa, həmin bulaqda qüsl etsə, Bələrək qılıncının yarasından amanda olar:

Eşq qılıncı ilə öldürül ki, əbədi ömür tapasan
Ki, Bu Yəhyanın qılıncından kimsə dirilməz.

Kim o bulaqda qüsl etsə, heç vaxt çirklənməz. Kim həqiqətin mənasını tapdısa, o bulağa çatdı. Bulaqdan çıxanda istedad qazandı, bələsan yağ kimi olar ki, əgər ovcunu günəşin qarşısında tutsa və o yağdan bir damcını əlinin içinə damızdırsa, əlinin arxasından çıxar. Əgər Xızr olsan, Qaf dağından asan keçə bilərsən.

O əziz dostu bu macəranı deyəndə dedi, sən o şahinsən ki, tələdəsən və ovlayırsan, indi məni tərkinə bağla ki, pis ov deyiləm.

Mən o şahinəm ki, aləmin ovçuları
Hər zaman mənə möhtacdırlar
Mənim ovum qaragözlü ceyranlardır
Ki, hikməti göz yaşı kimi gözdən səpərlər
Bizim yanımızda bu sözlərdən uzaqdırlar
Bizim yanımızda bu mənadan yonurlar.

3.Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” əsərinin şərh

Söhrəvərdi də digər müəlliflər kimi öz əsərini ənənəvi qaydada yazmışdır. “Əql-e Sorx” əsəri Allaha həmd və səna, Peyğəmbərə salamla başlayır. Əsərin yazılma səbəbi isə verilən sualda özünü biruzə verir. Şahin quşu və qırmızı ağılın dialoqu əsərin əsas hissəsini təşkil edir. Bu sual-cavablarda müəllif xeyli məsələlərə aydınlıq gətirir. “Əql-e Sorx” əsəri həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, onun içərisində də sufi əsərlərinə xas olan iki hekayə vardır. Kiçik şeir parçalarının nəsr əsərlərində yer alması da sufi əsərlərinin əsas xüsusiyyətlərindəndir ki, burada da 2 və 6 misralı şeirə rast gəlirik. Sufi nəsrinin digər xüsusiyyəti əsərlərdə Quran ayələri və hədislərdən istifadə olunmasıdır. “Əql-e Sorx”da müəllif Quran ayələrindəki sözləri ərəb dilində yox, özünün farsca işlətdiyi cümlələrdə yerləşdirmişdir ki, bu cümlələrin Quran ayəsi olması açıq-aydın görünür. Əsərin “əql-e Sorx” adlandırılması da Söhrəvərdiyə məxsusdur. Çünki əsərdə maraqlı tərzdə nəyə görə ağılın qırmızı olması izah

olunmuşdur. Söhrəvərdinin sufi əsərlərini oxuyandan sonra məlum olur ki, onun əsas məqsədi insan və insanın nicat yoludur. Demək olar ki, bütün əsərlərində insanı tanıtdırmağa çalışır. Bu əsərdə insanın on hissiyyat üzvlərini belə izah edir: “Sonra mənim hər iki gözümü tikdilər və dörd müxtəlif bəndi mənim üzərimə qoydular və on nəfəri mənə gözətçiliyə təyin etdilər, beşini üzümə mənə arxası eşiyə və beşini arxası mənə və üzümə eşiyə. Üzümə mənə və arxası eşiyə olan bu beş[lə] mənə heyrət aləminə saldılar, belə ki, öz yuvam, o vilayət və hər nə məlum idisə untdum. Və mən güman edirdim ki, mən özüm həmişə belə olmuşam” (Jafar. 1375, s. 45). İki gözdən məqsəd nəzəri və əməli ağıl, dörd müxtəlif bənd deyəndə su, hava, od, torpağı nəzərdə tutur ki, insanın cisminin onlardan yaranmasına işarədir. Çünki Söhrəvərdinin digər “Munisul-uşşaq” əsərində bu barədə məlumat verilmişdir. On gözətçi isə beş batin və beş zahir hissiyyat üzvləridir. Üzümə ona arxası eşiyə olanlar müştərək, xəyal, müxəyyələ, vahimə, hafizə, arxası ona üzümə eşiyə olanlar isə görmə, eşitmə, iybilmə, dadbilmə, lamisədir. İnsan yavaş-yavaş nəzəri və əməli aqlını inkişaf etdirdikcə, bu dünyanın bəndlərindən qırılmağa başlayır. Həmin bəndlər insanın cismi, hissiyyat üzvləridir. Ona görə də yazır: “Bir müddət belə keçəndə müəyyən qədər mənim gözümü açdılar, gözümün həmin qədərində baxırdım, bir şeylər görürdüm ki, artıq görməmişdim və ona təəccüb edirdim. Ta hər gün tədricilə mənim gözümü daha çox açırdılar və mən bir şeylər görürdüm ki, ona təəccüb edirdim. Nəhayət mənim bütün gözümü açdılar və dünyanı olduğu simada mənə göstərdilər. Və mən üzərimə qoyulan bəndə və gözətçilərə baxırdım. Öz-özümə deyirdim, görəsən heç olar ki, bu dörd müxtəlif bəndi mənim üzərimdən götürsünlər və bu gözətçiləri məndən ayırsınlar və qanad açılınsın, belə ki bir an havada uçum və bənddən azad olum?” (Jafar, 1375, s. 46). Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” əsərinin bu hissəsi böyük ehtimal ki, İbn Sinanın “Risaleyi-teyr” əsərindən təsirlənmişdir. Bildiyimiz kimi İbn Sinanın ərəb dilində qələmə aldığı həmin əsəri Söhrəvərdi fars dilinə tərcümə etmişdir. İbn Sinanın əsərində olduğu kimi insan ruhu dünya qəfəsindən xilas olmağa çalışsa da, onun ayağında bəndlər qalır. İbn Sinanın əsərində oxuyuruq: “Padşahdan xahiş edirlər ki, həmin bağlılıq iplərini onların ayağından açsın. Padşah isə deyir: “O ipi

ayağımızdan yalnız sizi ona ilişdirən açə bilər. Mən sizinlə elçi göndərirəm ki, bəndi ayağımızdan açsın”. Quşlar qayıdırlar və bəndlərin açılması üçün yollarına davam edirlər” (Jafar, 1375, s. 117). Söhrəvirdi isə yazır: “Ta bir müddətdən sonra bir gün bu gözətçiləri özümdən qafil tapdım. Dedim: Bundan yaxşı fürsət tapmayacağam. Bir guşəyə çəkildim bənd ilə birlikdə axsaya-axsaya səhraya tərəf üz tutdum” (Jafar, 1375, s. 46). Əsərin əsas hissəsini dünyanın yeddi qəribəliyinin tanıtılmasıdır. “Birinci, bizim vilayətimiz olan Qaf dağı, ikinci, gecəni işıqlandıran gövhər, üçüncü, Tuba ağacı, dördüncü, on iki emalatxana, beşinci, Davudun zirehi, altıncı, bəlarək qılını, yeddinci, dirilik suyu” (Jafar, 1375, s. 47). Gördüyümüz kimi dünyanın birinci qəribəliyi Qaf dağıdır. “Birinci, Qaf dağı dünyanı əhatə etmişdir. Və on bir dağdır” (Jafar, 1375, s. 47). Qaf dağı burada 11, İbn Sinada isə 9 göstərilir. Qaf dağına çatmaq məsələsi bir-iki xırda dəyişikliyə baxmayaraq İbn Sinanın əsərində olduğu kimidir: “Və sən bənddən xilas olanda ora gedəcəksən. Çünki səni ordan gətirmişlər və [mövcud] olan hər bir şey sonda birinci şəkli ilə gedir. Soruşdum ki: Oranın yolunu necə gedim? Dedi: Yol çətindir, əvvəl qarşıda Qaf dağından olan iki dağ var, biri istidir, digəri soyuqdur, o yerin istilik və soyuqluğunun həddi olmaz. Dedim: Asandır, isti olan dağı qışda keçərəm və soyuq olan dağı yayda. Dedi: Xətə etdin, O vilayətin havası heç bir fəsildə dəyişmişdir. Soruşdum ki: Bu dağın məsafəsi neçədir? Dedi: O qədər ki, gedəsən, yenə birinci məqama çata biləsən; Necə ki, pərgarın bir başı mərkəz nöqtəsinin üstündə olar və o biri başı xəttə və necə fırlansa, yenə həmin yerə çatar ki, əvvəl ordan getmişdi.

Dedim: Bu dağları qazımaq və dəlikdən çıxmaq olar? Dedi: Dəlmək də mümkün deyil. Amma kimin istedadı varsa, dəlmədən bir anda bələsan yaği kimi keçə bilər. Əgər əlin içini isinmək üçün günəşin qarşısında saxlasan və bələsan yağından bir damcı ovuca damızdırsan, onda olan xasiyyətə görə əlin arxasından çıxar. Elə isə əgər sən də o dağdan keçmək xasiyyətini qazansan, bir anda hər iki dağdan keçərsən. Dedim: O xasiyyəti necə qazanmaq olar? Dedi: Sözü ortasında deyərəm, əgər anlasan. Dedim: Əgər bu iki dağı keçsəm o birisi asan olar, ya yox? Dedi: Asan olar, amma bir kəs bilsə. Bəzisi özü həmişə bu iki dağda əsir qalırlar,

bəzisi üçüncü dağa çatırlar və orada qalırlar, bəzisi dördüncü və beşinciyə və beləcə on birinciyə kimi. Hansı quş zirək olsa, daha çox irəliləyər (Jafar, 1375, s. 47). Bir neçə əsəri müqayisə etdikdən sonra belə qənaətə gəldik ki, Söhrəvərdi “Əql-e Sorx” əsərində təkcə İbn Sinanın “Risaleyi-teyr”indən yox, həm də Əhməd Qəzalinin “Risalətüt-teyr” əsərindən istifadə etmişdir. Çünki mənzilbaşına çatan quşların yolda müxtəlif təhlüklələrlə üzləşməsini Əhməd Qəzali də yazmışdır: “Qanad çalmağa başlayanda yenə səs gəldi ki, sizin yolunuzun üstündə çox dərin dənizlər, çox hündür dağlar, isti və soyuq şəhərlər vardır və məxluqların çoxu yolun təhlükəsindən qorxduqlarına görə bu yoldan qayıtmışlar. Bunu eşidəndə istəkləri daha da artdı və qərarlız olub yola düşdülər. Onlardan bəzisi dənizdə qərğ oldu, isti şəhərə adət edənlər soyuq şəhərlərdə həlak oldu, soyuq şəhərlərə adət edənlər isti şəhərlərdə öldülər. Çatar-çatmaz şiddətli ildırım çaxdı və onlardan bir hissəsi də həlak oldu. Çox az bir dəstə padşahın məkanına çatdılar” (Ghazali, 1974, s. 29). Əql-e Sorx daha sonra gecəni işıqlandıran gövhər yəni Ay və Tuba ağacı yəni günəş haqqında danışır. “Gecəni işıqlandıran gövhər də Qaf dağındadır, amma üçüncü dağdadır və onun varlığından qaranlıq gecə işıqlanır, amma həmişə bir halda qalmır. Onun işığı Tuba ağacındandır” (Jafar, 1375, s. 48). Burada günəşin nurunun Ayın üzərinə düşməsi və onu işıqlandırması haqqında izahlar verir. Daha sonra Tuba ağacından danışır: “Sonra qocaya dedim: Tuba ağacı nədir və harada olar? Dedi: Tuba ağacı əzəmətli bir ağacdır, kim behiştə layiq olsa, behiştə gedəndə o ağacı behiştə görə; Və şərh etdiyimiz bu on bir dağın ortasında bir dağ vardır və o dağdadır. Dedim: Onun heç meyvəsi olar? Dedi: Sənin dünyada gördüyün hər bir meyvə o ağacdadır və qarşında olan bu meyvələrin hamısı onun meyvəsidir. Əgər o ağac olmasaydı, heç vaxt sənin qarşında nə meyvə olardı, nə ağac, nə reyhanlar və nə bitkilər. Dedim: Meyvə, ağac və reyhanların onunla nə bağlılığı var? Dedi: Simurğun Tubanın başında yuvası var; Sübh çağı Simurğ öz yuvasından çıxar, yerə qanadını sərər, onun qanadının təsiri ilə ağacda meyvə peyda olar və yerdə bitki” (Jafar, 1375, s. 49).

Tuba ağacının adı Quranın Rəd surəsinin 29-cu ayəsindən götürülmüşdür:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

“İman gətirib yaxşı işlər görənlərin xoş halına! (Onları) gözəl bir sığınacaq (Cənnət gözləyir)!”

گفته‌اند که طوبی نام بهشتست بلغت حبشه. ابن عباس گفت طوبی درختی است در بهشت اصل آن در سرای علی بن ابی طالب (ع) و در هر خانه‌ای و غرفه‌ای از غرفه‌های مؤمنان از آن شاخی.

Bu dünyada günəş, misal aləmində Tuba və məqul aləmində Nurul-ənvar bir-biri ilə bağlı üç həqiqətdir. Əgər Tuba olmasaydı, dünyada heç bir ağac, bitki göyərməzdi.

Mətnə daxil edilmiş hekayə Tuba ağacı haqqında danışdıqdan sonra verilir. Hər iki hekayədə Simurğ obrazı ilə qarşılaşırıq. Bu əsərdə Simurğ belə təsvir olunur: “Simurğun Tubanın başında yuvası var. Pirdən soruşdum: Elə bil dünyada həmin bir Simurğ olmuşdur? Dedi: O ki, bilmir, belə güman edər; Yoxsa hər zaman Tuba ağacından bir Simurğ yerə gəlir və yerdə olan aradan gedir, belə ki, hər zamanın bir Simurğu olur, bu nə olsa edir; yerə tərəf gəldiyi kimi Simurğ Tubadan on iki emalatxanaya tərəf gedir” (Jafar, 1375, s. 49).

Simurğ Nurul-ənvardan axan nurdur ki, özünü ağıllar və nəfslər formasında biruzə verir. Bu nurun axışı davamlı və kəsilməyəndir. Simurğ öz varlıq nuru ilə Nurul-ənvardan başqa bütün şeyləri yaradır. Qədim İran mədəniyyətində Nurul-ənvarın nuruna xərrə ya fərrə, İslam mədəniyyətində ona Məhəmmədi nuru deyilir. Mifik Simurğun yuvası Qaf dağında yerləşən adı Quranda Tuba olan ağacda yerləşir. Bu da onu göstərir ki, Söhrəvərdi tək cə İslam mədəniyyəti deyil, qədim Zərdüştilik ilə bağlı obrazları da əsərinə daxil etmişdir.

Hekayələr adından görüldüyü kimi Firdovsinin “Şahnamə” əsərindən təsirlənmişdir. Amma Söhrəvərdi məsələlərə sufilik baxımından nəzər salmışdır. Birinci hekayə belə verilir:

“Dedi: Zal anasından doğulanda saçının rəngi və üzünün rəngi ağ idi. Atası Sam əmr etdi ki, onu səhraya aparsınlar. Anası da bətnində olarkən çox incidiyindən görəndə ki, oğlu çirkin üzlüdür ona razılıq verdi. Zalı səhraya atdılar. Qış fəslisi idi və soyuq. Kimsə güman etməzdi ki, bir zaman diri qalar. Beləcə bir neçə gün keçdi və anası ağrıdan azad oldu, övladının şəfqəti ürəyinə gəldi. Dedi bir dəfə səhraya gedim

və övladın halını görüm. Səhraya gələndə övladını diri gördü və Simurğ onu qanadının altına almışdı. Zalın nəzəri anasına düşəndə təbəssüm etdi, anası onu götürdü və süd verdi. İstədi ki, evə tərəf gətirsin, öz-özünə düşündü ki, məlum deyil ki, Zalın halı necə olmuşdur ki, bu neçə günü diri qalmışdır. Evə getməyim. Zalı həmin yerdə, Simurğun qanadının altında qoydu və həmin yaxınlıqda özünü gizlətdi. Elə ki, gecə düşdü Simurğ həmin səhradan çəkildi. Bir ceyran Zalın başının üstünə gəldi və döşünü Zalın ağzına qoydu. Zal süd içəndə özünü Zalın başının üstündə ona heç bir ziyan yetirmədən uzandırdı. Anası qalxdı, ceyranı oğlunun başının üstündən uzaqlaşdırdı və oğlunu evə tərəf gətirdi. Pirə dedim: O nə sirr olmuşdur? Pir dedi: Mən bu halı Simurğdan soruşdum; Simurğ dedi: Zal Tubanın nəzərində dünyaya gəldi, biz qoymadıq ki, həlak olsun; Ceyran balasını şahin ovçunun əlinə verdik və Zalın şəfqətini onun ürəyinə qoyduq, gecə boyu onu bəsləyirdi, süd verirdi və gündüz özünü qanadın altında saxlayırdıq” (Jafar, 1375, s. 49).

Söhrəvərdinin yazdığı dastan Firdovsinin “Şahnamə”də yazdığından fərqlidir. Söhrəvərdiyə görə Zal dağa yox səhraya atılır. Zalın anası da onun atılmasına razılıq verir. Hadisə qış fəslində baş verir. Bir müddətdən sonra Zalın anasının ürəyində övladının şəfqəti yaranır, səhraya gedir ki, övladının halından xəbər tutsun. Söhrəvərdinin hekayəsində Simurğ Zalı yuvasına aparmır. Onu həmin səhrada öz qanadının altında saxlayır. Simurğun qanadının altında olan Zal anasını görəndə gülümsəyir. Ana onu götürür və süd verir. Ana Zalı evə aparmaq istəyir, amma yenidən həmin yerə qoyur ki, övladının başına gələnlərdən xəbər tutsun. Bir guşədə gizlənir. Simurğ gedəndən sonra bir ceyran Zala süd verir və onun yanında yatır. Ana ceyranı kənarlaşdırıb oğlunu evə aparır. Bu hekayədə Simurğ günəşin rəmzi, ceyran ayın, Zal səhraya atılmış nəfsdir ki, Simurğ vasitəsilə nicat tapır. Zal ruhlar aləmindən bu dünyaya düşən nəfsdir.

Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” əsərində yazdığı ikinci hekayə isə belədir:

“Dedim: İndi Rüstəm və İsfəndiyar? Dedi: Belə idi ki, Rüstəm İsfəndiyardan aciz oldu və yorğunluqdan evə tərəf getdi. Atası Zal Simurğun qarşısında yalvarışlar etdi və Simurğda o xasiyyət vardır ki, əgər bir aynanı, ya onun kimisini Simurğun

qarşısına qoysalar o aynaya baxan hər göz qamaşar. Zal dəmirdən bütünlüklə cilalanmış bir zireh düzəltdi və Rüstəmə geyindirdi. Cilalanmış dəbilqəni başına qoydu və cilalanmış güzgüləri atına bağladı. Sonra Rüstəmi Simurğun qarşısından meydana göndərdi. İsfəndiyərin Rüstəmin qarşısına gəlməsi lazım idi. Yaxınlaşanda Simurğun işığı zireh və aynaya düşdü; Zireh və aynadan işıq əks İsfəndiyarın gözünə düşdü, gözü qamaşdı, heç nə görmürdü. Güman etdi ki, hər iki gözü yaralanmışdır, çünki başqalarını görmürdü, atdan yıxıldı və Rüstəmin əli ilə həlak oldu. Güman edirsən ki, danışılan o iki göz budağı Simurğun iki qanadı idi” (Jafar, 1375, s. 50).

Bu hekayə də Firdovsinin “Şahnamə”sində olan hekayədən fərqlənir. Simurğun (yəni günəşin) xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, onun qarşısına güzgü qoyulanda gözü qamaşdırır. Zal cilalanmış dəbilqə və döyüş paltarlarını Rüstəmə geyindirir. Zal Rüstəmi Simurğun qarşısından meydana göndərir ki, Simurğun parıltısı güzgülərdən gözünə düşsün və kor olsun. “Güman edirsən ki, danışılan o iki göz budağı Simurğun iki qanadı idi” (Jafar, 1375, s. 50). Müəllif bu cümlə ilə Firdovsinin rəvayətinə işarə edir. Yəni Rüstəmin İsfəndiyarın gözünə atdığı və ölümünə səbəb olan o iki göz budağı Simurğun iki qanadı idi. “Şahnamədə”ki İsfəndiyar səltənət axtarışındadır və Güştasbın canişini olmaq ümidi ilə Rüstəmlə müharibəyə gedir. Rüstəm qüdrət və qəhrəmanlıq təcəssümüdür. “Şahnamə”də o heç vaxt məqam və şahlıq hərisi olmur. Zalın oğlunun ilahi nur təcəssümü olan Simurğla bağlılığı vardır. Simurğun həm Rüstəmin dünyaya gəlməsində, həm İsfəndiyarla döyüşündə böyük rolu vardır. Rüstəm Simurğun köməkliyi ilə İsfəndiyar üzərində qalib olur. Rüstəm döyüş zamanı Simurğun vətəni olan Şərqə tərəf, yəni zülmətdən işığa doğru gedir.

On iki emalatxanadan məqsəd qədim ulduzlardır.

“Dedim: Ey pir, Davudun zirehi nədir? Dedi: Davudun zirehi sənə üzərinə qoyulan bu müxtəlif bəndlərdir. Dedim: Bunu necə edirlər? Dedi: Yuxarıdakı o on iki emalatxananın hər üçünə bir halqa qoyurlar, o on iki qapıya dörd natamam halqa qoyurlar, sonra o dörd halqanı bu yeddi ustaya verirlər ki, hər biri onda bir iş görsün. Yeddinci ustanın əlinə düşəndə tarlaya göndərilər və müddətlər natamam qalsın. Sonra dörd halqanı bir halqaya salırlar və halqaların hamısı möhkəm olur, sonra

sənin kimi bir şahini əsir edirlər və o zirehi onun boynuna salırlar ki, onun boynunda tamamlansın. Pirdən soruşdum ki: Hər zirehin neçə halqası olar? Dedi: Deyə bilsən ki, ümmanın neçə qətrəsi olar, saya bilərsən ki, hər zirehin neçə halqası olar” (Jafar, 1375, s. 51).

“Davudun zirehi” birləşməsi Ənbiya surəsinin 80-cı ayəsindən götürülmüşdür:

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِّنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ

“Biz (Davuda) sizi (düşmənlə) vuruşda qorumaq üçün zireh (toxumaq) sənətini öyrətdik” (21/80).

Söhrəvərdinin həm bu əsəri, həm də “Munisul-uşşaq” əsərinə əsasən deyə bilirik insanın cisminin dörd ünsürdən yaranması qənaətindədir.

“Dörd müxtəlif bəndi (su, hava, od, torpaq) mənim üzərimə qoydular” (Jafar, 1375, s. 46).

“Bəlarək qılıncı” ölümün simvoludur. “Dedim: Bu zirehi nə ilə özündən uzaqlaşdırmaq olar? Dedi: Bəlarək qılıncı ilə. Dedim: Bəlarək qılıncı harda əldə olunar? Dedi: Bizim vilayətdə bir cəllad var, o qılınc onun əlindədir və müəyyəndir ki, hər bir zireh neçə müddət vəfa edər?

Müddət sona çatanda o cəllad Bəlarək qılıncını elə vurur ki, bütün halqalar bir-birindən ayrılır. Pirdən soruşdum ki, zirehi geyinənə zərər dəyəndə fərqi olar? Dedi: Fərqi var, bəzisinə zərər elə çatar ki, əgər bir kəsin yüz il ömrü olsa və ömrü əsnasında daim görərsən hansı əziyyət daha ağırdır sualını düşünsə və mümkün olan hər əziyyəti xəyala gətirsə, heç vaxt Bəlarək qılıncının yarası xatirinə gəlməmiş olar; amma bəzilərinə daha asan olar” (Jafar, 1375, s. 51-52).

Bədənin ölümü ilə ruh zindan əsarətindən azad olur. Əzaril ölüm qılıncını cismin zirehinə vurur və onun halqaları qırılıb tökülür. Ölümün əziyyəti hamı üçün eynidir. Ancaq salıqlar ölümdən əziyyət çəkirlər, dünyaya bağlılar isə çox əziyyət çəkirlər.

“Dedim: Ey pir, nə edim ki, o əziyyət mənə asan olsun? Dedi: Dirilik bulağını əldə et və o bulaqdan başına su tök ki, bu zireh sənin bədəninə tökülsün və qılıncın yarasından amanda olasan. Ki o su bu zirehi darlaşdırır və zireh dar olanda qılınc

yarası asan olar. Dedim: Ey pir, bu həyat suyu hardadır? Dedi: Zülmətlərdə, əgər onu axtarsan, Xızır kimi çarıqları ayağına geyin, təvəkkül yolunu tut ki, zülmətlərə çatasan. Dedim: Yol hansı tərəfdəndir? Dedi: Hansı tərəfdən getsən. Əgər yol getsən, yol apararsan. Dedim: Zülmətin nişanı nədir? Dedi: Qaralıq və sən özün zülmətdəsən, amma sən bilmirsən; bu yolu gedən kəs özünü qaranlıqda görsə bilər ki, ondan əvvəl də qaranlıqda olmuşdur və heç vaxt gözü ilə işığı görməmişdir; Belə ki, gedənlərin birinci addımı budur və burdan tərəqqi etməsi mümkündür. İndi əgər kimsə bu məqama çatsa, buradan irəliləyə bilər. Həyat bulağının iddiaçısı qaranlıqda çox sərgərdanlıq çəkər. Əgər o bulağın əhli olsa, sonda qaranlıqdan sonra işıqlılığını görər. Elə isə onu həmin işığın ardınca tutmaq lazım deyil ki, o işıq həyat bulağının üstündə asimandan bir nurdur; əgər çatsa, həmin bulaqda qüsl etsə, bələrək qılıncının yarasından amanda olar:

Eşq qılıncı ilə öldürül ki, əbədi ömür tapasan

Ki, Bu Yəhyanın qılıncından kimsə dirilməz.

Kim o bulaqda qüsl etsə, heç vaxt çirklənməz. Kim həqiqətin mənasını tapdısa, o bulağa çatdı. Bulaqdan çıxanda istedad qazandı, bələsan yağ kimi olar ki, əgər ovcunu günəşin qarşısında tutsa və o yağdan bir damcını əlinin içinə damızdırsa, əlinin arxasından çıxar. Əgər Xızır olsan, Qaf dağından asan keçə bilərsən.

O əziz dostu bu macəranı deyəndə dedi, sən o şahinsən ki, tələdəsən və ovlayırsan, indi məni tərkinə bağla ki, pis ov deyiləm.

Mən o şahinəm ki, aləmin ovçuları

Hər zaman mənə möhtacdırlar

Mənim ovum qaragözlü ceyranlardır

Ki, hikməti göz yaşı kimi gözdən səpərlər

Bizim yanımızda bu sözlərdən uzaqdırlar

Bizim yanımızda bu mənadan yonurlar” (Jafar, 1375, s. 52-53).

Söhrəvərdinin baxışında “Dirilik suyu” mərifətdir. “Dedim: Yol hansı tərəfdəndir? Dedi: Hansı tərəfdən getsən (Jafar, 1375, s. 52).

Bu cümlə Bəqərə surəsinin 115-ci ayəsi

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Şərq də, Qərb də Allahındır: hansı tərəfə yönəlsəniz (üz tutsanız) Allah oradadır. Şübhəsiz ki, Allah (öz mərhəməti ilə) genişdir, (O, hər şeyi) biləndir! (2 /115).

Əgər yol getsən, yol apararsan (Jafar, 1375, s. 52).

Bu cümlə isə Ənkəbut surəsinin 69-cu ayəsinə işarədir.

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

Bizim uğrumuzda cihad edənləri öz yollarımıza (Bizə tərəf gətirib çıxardan behişt yollarına) qovuşduracağıq (Ənkəbut, 29/69).

Nəticə

Bu araşdırmadan Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Əql-e Sorx” əsəri haqqında aşağıdakı nəticələri qeyd edə bilərik:

1. “Əql-e Sorx” İbn Sinanın “Risaleyi-teyr” əsəri əsasında yazılmışdır və insan ruhu quşa bənzədildiyi üçün “Əql-e Sorx”da şahin salik olaraq təqdim edilmişdir.
2. “Əql-e Sorx” əsərində salikin son məqsədi “Dirilik suyudur”. Bu əsərdə insan bədəninə dörd ünsürdən yarandığına işarə olunmuşdur.
3. “Əql-e Sorx” əsərlərində müəllif öz dilindən “mən” deyə danışır.
4. Gecəni işıqlandıran gövhər, Tuba ağacı, Qaf dağı və Simurğun Tuba ağacında yuvası “Əql-e Sorx” əsərində geniş açıqlanmışdır.
5. Bu əsərdə Quran ayələri, hədis, fars dilində kiçik şeirlər və iki hekayə vardır ki, bu da sufi nəsr əsərlərinin əsas xüsusiyyətlərindən sayılır.

Əsərin tərcümə və şərhindən sonra belə nəticəyə gəlmək olar ki, Şəhabəddin Söhrəvərdi yazdığı sufi əsərlərində “universal ağıl”a çox böyük önəm vermişdir. Məlum olduğu kimi sufi müəlliflərinin əksəriyyəti ağıl və eşqi bir-biri ilə qarşılaşdırmış, eşqin ağıldan üstün olması qənaətinə gəlmişlər. Hətta Nəcməddin Razi kimi çox müəlliflər “Eşq və ağıl” risaləsi adında əsərlər qələmə almışlar. Amma Söhrəvərdi “Həqiqətül-eşq ya munisul-uşşaq” əsərində daha çox eşqdən bəhs etsə də, “Əql-e Sorx”da ağılın təsvirini vermişdir. Fikrimizcə, ağıl məsələsinə bu şəkildə toxunmaq onun filosof olmasından irəli gəlir.

Ədəbiyyat

Ghazali, A. (1974). *The risalat al-teyr*. Tehran.

Jafar, S. S. (1375). *Sharh-e resayel-e farsî-ye Sohreverdi*. Howzhe-ye honari.

Qurani-Kərim. (1991). (Terc. Z. Bünyadov və V. Məmmədəliyev). Bakı.

Sohreverdi, S. (1377). *Qessaha-ye Sheykh Ishraq*. Nashr-e markaz.